

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2019-20-9>

УДК 33.332.13

Підвищення якості молока у сільськогосподарських підприємствах та приватних домогосподарствах

Бугайчук Віта Віталіївна

кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки і підприємництва
Житомирського національного агроєкологічного університету

Грабчук Інна Францівна

кандидат економічних наук,
доцент кафедри економіки і підприємництва
Житомирського національного агроєкологічного університету

Bugaychuk Vita, Grabchuk Inna
Zhytomyr National Agroecological University

У процесі дослідження встановлено, що найбільші обсяги виробництва молока формуються у приватних домогосподарствах – 76,9% та 23,1% – у сільськогосподарських підприємствах. Означено, що майже все молоко, яке надходить на молокопереробні підприємства, другого ґатунку та за європейськими стандартами може застосовуватися тільки для виробництва сухого молока та казеїну. Крім того, у 2017 р. за рахунок реалізації молока нижчого ґатунку, ніж «екстра», сільськогосподарські підприємства втратили 10 338,88 тис. грн., а приватні домогосподарства – 5692,40 тис. грн. грошових надходжень. Обґрунтовано, що для підвищення якості молока необхідно запровадити комплекс заходів на макро- та макrorівнях, таких як державна підтримка виробників молока через компенсацію вартості закупленого новітнього обладнання та техніки, впровадження заходів до підвищення якості молока через кооперацію сільськогосподарських виробників тощо.

Ключові слова: сільськогосподарські підприємства, приватні домогосподарства, чинники підвищення якості молока, кооперація сільськогосподарських виробників.

Бугайчук В.В., Грабчук И.Ф. ПОВЫШЕНИЕ КАЧЕСТВА МОЛОКА В СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ И ЧАСТНЫХ ДОМОХОЗЯЙСТВАХ

В процессе исследования установлено, что наибольшие объемы производства молока формируются в частных домохозяйствах – 76,9% и 23,1% – в сельскохозяйственных предприятиях. Отмечено, что почти все молоко, которое поступает на молокоперерабатывающие предприятия, второго сорта и по европейским стандартам может применяться только для производства сухого молока и казеина. Кроме того, в 2017 г. за счет реализации молока ниже сорта «экстра» сельскохозяйственные предприятия потеряли 10 338,88 тыс. руб., а частные домохозяйства – 5692,40 тыс. руб. денежных поступлений. Обосновано, что для повышения качества молока необходимо ввести комплекс мероприятий на макро- и микроуровнях, таких как государственная поддержка производителей молока через компенсацию стоимости закупленного инновационного оборудования и техники, внедрение мер по повышению качества молока через кооперацию сельскохозяйственных производителей и т.д.

Ключевые слова: сельскохозяйственные предприятия, частные домохозяйства, факторы повышения качества молока, кооперация сельскохозяйственных производителей.

Bugaychuk Vita, Grabchuk Inna. INCREASING THE QUALITY OF MILK IN AGRICULTURAL ENTERPRISES AND PRIVATE HOUSEHOLDS

The study found that the largest volumes of milk production are generated in private households – 76.9% and 23.1% – in agricultural enterprises. It is noted that almost all milk entering the milk processing enterprises is second-class and according to European standards can be used only for the production of dry milk and casein. In addition, in 2017, at the expense of the implementation of milk below the grade “Extra”, agricultural enterprises lost

10338.88 thousand UAH, and private households – 5692.40 thousand UAH. cash receipts. It is established that the unsatisfactory quality of milk is due, first of all, to the lack of funds for the purchase of modern milking equipment, milking rooms, devices for the determination of quality indices, cooling equipment and, secondly, for the primary processing and storage of milk. Pollution often occurs as a result of non-compliance with the sanitary requirements of milking, hygiene and processing of milking equipment, which determinately affects the increase of bacterial insemination of milk and the number of somatic cells. It was substantiated that in order to improve the quality of milk, it is necessary to introduce a complex of measures at macro and macro levels, namely: state support to milk producers through compensation of the cost of purchased equipment and equipment, the introduction of measures to improve the quality of milk through the cooperation of agricultural producers, etc. It is proposed to create own value added chains, provide milk processing services and sell finished products on the basis of cooperatives or enterprises as a means of improving the efficiency of small-scale agricultural producers in the village. Due to the creation of a full value chain “producer-harvesting-processing-sales-consumer-consumer”, the intermediary at each stage will be eliminated, as well as the mechanism of regular cooperative payments and payments on parcels of rural families will improve – producers of dairy raw materials will increase the profitability of their farms by at least 35% by the end 2019.

Key words: agricultural enterprises, private households, factors of milk quality improvement, cooperation of agricultural producers.

Постановка проблеми. Молоко містить усі поживні речовини, які необхідні для організму людини, в оптимально збалансованих співвідношеннях і легкоотримувальній формі. Воно є одним із найбільш цінних продуктів харчування, споживається у сирому вигляді та використовується для виробництва молочних продуктів (йогуртів, сиру м'якого, масла, кефіру тощо). За даними Житомирського науково-виробничого центру стандартизації, метрології та сертифікації, близько 32,6% молока, яке виробляється сільськогосподарськими підприємствами та домогосподарствами, не відповідає встановленим стандартам. Із всієї маси молока, яке проходило випробування, встановлено невідповідність за вмістом таких складників: фізико-хімічних, гормональних, антибіотиків, важких металів, нітратів та нітриків тощо [1, с. 7]. Тому з метою забезпечення населення високоякісними молочними продуктами харчування та гармонізації вітчизняних стандартів якості та безпечності молока до міжнародних вимог особливого значення набуває проблема підвищення його якості.

Аналіз останніх досліджень. Розв'язанню проблем забезпечення якості та безпечності сільськогосподарської продукції в Україні започатковано у працях П. Вербицького, О. Дем'янюк, В. Демиденка, Д. Засєкіна, В. Сікачини, Т. Керанчук, В. Радько, В. Титаренко, О. Фурдичко, В. Хоменка, В. Ціхановської, О. Якубчак. Проте окремі наукові та практичні положення щодо підвищення якості молока в умовах переходу аграрного сектору України до нових стандартів на молоко сире у системі НАССР потребують проведення окремого дослідження.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета статті – обґрунтування

напрямів підвищення якості молока сирого, яке виробляється сільськогосподарськими підприємствами та приватними домогосподарствами.

Результати дослідження. Молоко є традиційним продуктом харчування у раціоні населення багатьох країн світу, але темпи росту виробництва молока у світі є нижчими, ніж темпи росту чисельності населення, оскільки споживання молока і молочних продуктів зростає навіть у тих країнах, де молоко не входить до числа традиційних продуктів харчування, наприклад у Китаї. Виробництво молока у світі становить близько 630 млн. т у рік, з яких близько 85% припадає на коров'яче молоко. Найбільшими виробниками молока є США (обсяг виробництва молока – 86 400 тис. т), Китай (35 250 тис. т) та ЄС (143 000 тис. т [10].

Сучасний стан виробництва молока в Україні супроводжується негативними тенденціями порівняно з іншими аграрно розвинутими країнами. Головними факторами зменшення обсягів виробництва молока в Україні нині є: скорочення поголів'я корів, диспаритет цін на молоко та матеріальні ресурси (паливно-мастильні матеріали), нерозвинена заготівельна мережа молока на селі, віддаленість сировинних зон від центрів переробки молочної сировини.

За 2013–2017 рр. у господарствах усіх категорій аграрного сектору поголів'я корів скоротилося на 491 тис. гол., а виробництво молока зменшилося на 1208 тис. т (рис. 1).

Зокрема, дані Державної служби статистики свідчать, що станом на 1 січня 2018 р. поголів'я корів у сільськогосподарських підприємствах становило 467 тис. гол., а у господарствах населення – близько 1551 тис. гол, що майже у 3,2 раза більше.

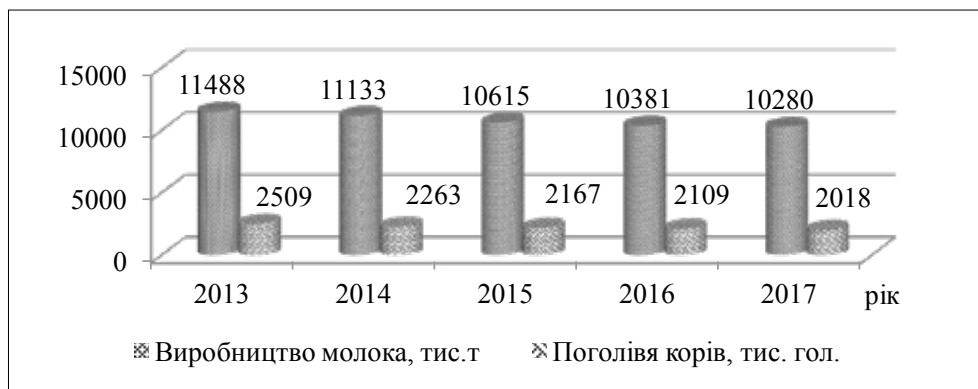

Рис. 1. Динаміка поголів'я корів та виробництва молока в Україні

Джерело: побудовано за даними державної служби статистики в Україні [3]

За дослідженнями Українського клубу аграрного бізнесу (УКАБ) «Агропродовольчий спектр України: персональний зріз», у 2017 р. порівняно з 2013 р. поголів'я молочних корів зросло тільки в спеціалізованих підприємствах, оскільки загальне скорочення молочного стада зумовлено зменшенням кількості корів у сільськогосподарських підприємствах на 18,9%, а у приватних домогосподарствах – на 23,6%. Тобто скорочення відбувалося за рахунок неспеціалізованих підприємств. У ТОП-20 найбільших виробників молока України поголів'я корів збільшилося на 5%, а їх частка у загальному виробництві молока становила 13,6%.

Сьогодні у тваринницькій галузі спостерігається тенденція до зростання ролі спеціалізованих сільськогосподарських підприємств, що передусім зумовлено високою собівартістю виробництва та дотриманням вимог щодо підвищення якості молока. Найбільше зросло утримання промислових корів у господарствах Миколаївської (на 7,1 тис. гол.), Житомирської (на 25,3 тис. гол.) та Херсонської (на 6,2 тис. гол.) областей [10].

У таких умовах запропонувати доступну споживачеві ціну та високу якість молока можуть лише спеціалізовані підприємства, часто із закритим циклом виробництва. Вони ефективніше досягають необхідної якості виробничих процесів і, відповідно, низьких виробничих витрат. Про це свідчить консолідація активів, яка нині відбувається, а також те, що ринок покидають виробники, у яких собівартість продукції вища.

Проте найбільші обсяги виробництва молока формуються у приватних домогосподарствах – 76,9% та 23,1% – у сільськогосподарських підприємствах. Переміщення виробництва молока із сільськогосподар-

ських підприємств у приватні домогосподарства привело до зниження якості молочної сировини, яка йде на молокопереробні підприємства.

У різних країнах вимоги до якості та безпечності сирого молока не ідентичні, оскільки формуються з урахуванням національних суспільно-економічних можливостей. Зокрема, в Україні з 1 січня 2018 р. Міністерство аграрної політики України прийняло рішення про впровадження нових стандартів на молоко сире, яке виробляється сільськогосподарськими підприємствами і приватними домогосподарствами. Станом на 1.01.2018 р. лише 362 суб'єкти господарювання запровадили систему НАССР, що і стало причиною тимчасового відкладення переходу на нові стандарти молока сирого до 1 липня минулого року. Загалом передбачено перехідний період у два роки для введення нових норм, щоб виробники молока змогли адаптувати виробництво цієї продукції до європейських стандартів [6].

Нині в Україні лише молоко екстра-ґатунку відповідає високим вимогам ЄС щодо його безпечності. Для молока вищого ґатунку рівень мікроорганізмів – у 3 рази вищий, ніж це дозволено нормативами ЄС. А для молока першого ґатунку рівень дозволеної кількості мікроорганізмів – у 5 разів вищий, рівень соматичних клітин – на 200 тис./см³ більший. У середньому за 2013–2017 рр. сільськогосподарськими підприємствами реалізовано екстра-молока лише 16,4% від загального обсягу його виробництва (рис. 2).

Згідно з даними Державної служби статистики України, 82,3% молочної сировини закуповується у приватних домогосподарствах. Проте якість молока коров'ячого незбираного є надто низькою. За даними рисунка 3 видно,

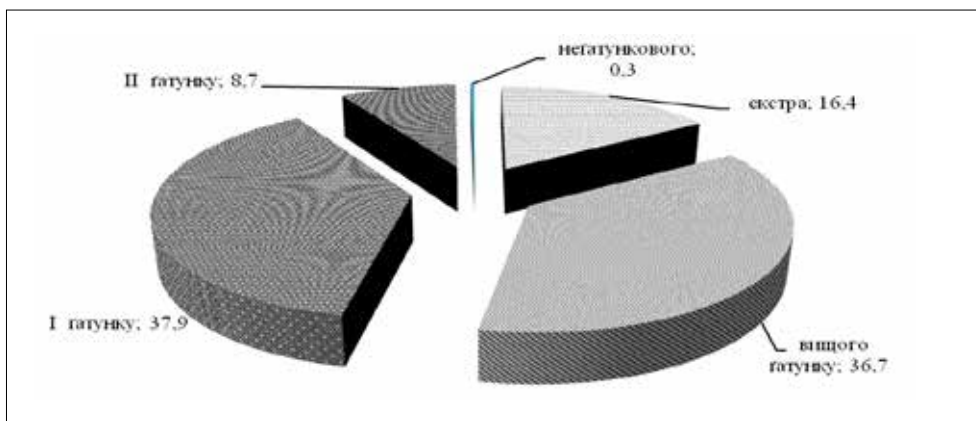

Рис. 2. Якість молока коров'ячого незбираного за ґатунками, виробленого сільськогосподарськими підприємствами, у середньому за 2013–2017 рр.

Джерело: побудовано за даними державної служби статистики в Україні [3]

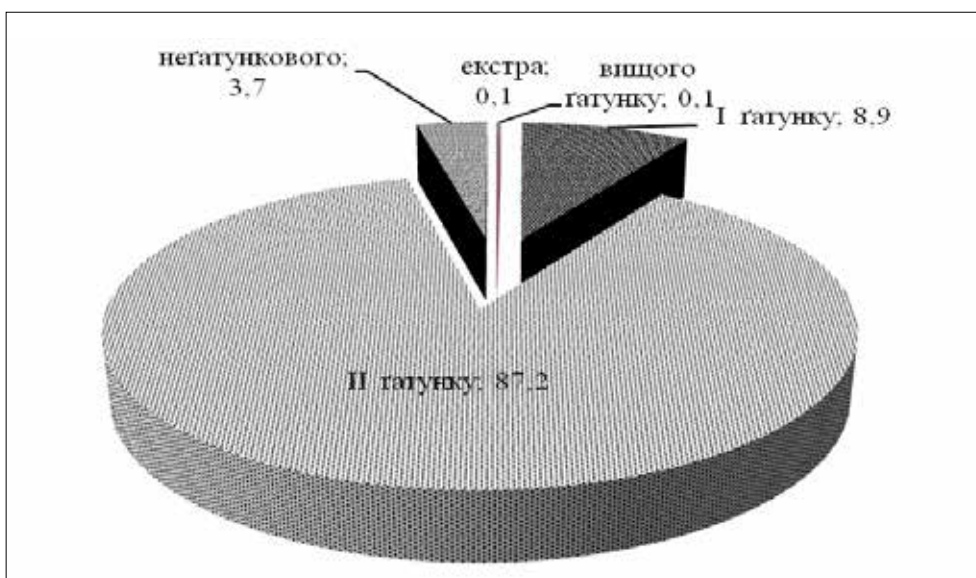

Рис. 3. Якість молока коров'ячого незбираного за ґатунками, виробленого приватними домогосподарствами, у середньому за 2015–2017 рр.

Джерело: побудовано за даними державної служби статистики в Україні [3]

що виробництво молока екстра-класу становить лише 0,1%. Найбільшу частку становить молоко II ґатунку – 87,2%.

Для виробництва молочних продуктів використовуються не вищий та перший ґатунки, а майже все молоко, яке надходить на молокопереробні підприємства, є другого ґатунку, яке за європейськими стандартами може застосовуватися тільки для виробництва сухого молока та казеїну.

Незадовільна якість молока зумовлена відсутністю коштів на придбання сучасних доїльних установок, доїльних залів, приладів для

визначення показників якості, охолоджувального обладнання та для первинної обробки і зберігання молока. Забруднення досить часто відбувається внаслідок недотримання санітарних вимог доїння, гігієни вим'я та обробки доїльного обладнання, що визначальним чином впливає на збільшення бактеріального обсіменіння молока та кількості соматичних клітин.

Зниження якості молочної сировини, яка надходить на молокопереробні підприємства, не тільки впливає на конкурентоспроможність молочних продуктів, але й знижує доходи

у сільськогосподарських підприємствах та приватних домогосподарствах від реалізації молока, що нижче ґатунку «екстра» (табл. 1)

За 2017 р. порівняно з 2015 р., за рахунок реалізації молока нижче ґатунку «екстра» сільськогосподарські підприємства втратили 10 338,88 тис. грн., а приватні домогосподарства – 5692,40 тис. грн.

Асоціація виробників молока України вимагає від своїх членів, щоб її члени перейшли повністю на виробництво молока лише екстра-ґатунку до 2022 р.

Таким чином для підвищення якості молока необхідно запровадити комплекс заходів на макро- та мікрорівнях (рис. 4). Поступовість, державна підтримка та готовність молочної галузі є ключовими пріоритетами підвищення якості молока. Для їх досягнення виробники можуть скористатися коштами в межах програми підтримки тваринництва (4 млрд на 2018 рік) та програми розвитку фермерства і кооперації (1 млрд грн) [8].

Важливим засобом підвищення ефективності господарювання дрібних сільськогосподарських виробників на селі є створення власних ланцюгів доданої вартості та надання послуг із переробки молока та збуту готової продукції на базі кооперативів або ж підприємств, заснованих об'єднаннями кооперативів, як це відбувається у межах проекту МБФ «Добробут громад»: «Створення молочних ланцюгів доданої вартості». Проект впроваджується в Кіровоградській та Чернівецькій областях. Завдяки створенню в межах проекту повного ланцюга доданої вартості «виробник-заготівля-переробка-збут-споживач», усуненню посередників на кожному етапі, а

також впровадженню механізму регулярних кооперативних виплат і виплат на паї сільські родини – виробники молочної сировини збільшать прибутковість своїх господарств щонайменше на 35% до кінця 2019 року.

Вперше в Україні для надання практичної допомоги кооперативам, що надаватимуть вказані послуги, за участі провідних фахівців та науковців з ННЦ «Інститут аграрної економіки», Федерації аудиторів, бухгалтерів і фінансистів АПК України та проекту АМР США АгроІнвест, Фонд ініціював розроблення Методичних рекомендацій «Організація надання послуг сільськогосподарським обслуговуючим кооперативом від заготівлі, охолодження та переробки молочної сировини до збуту готової продукції: бухгалтерський облік, оподаткування та деякі правові аспекти», які стануть незамінним помічником для кооперативів у їхній діяльності.

Світовий та вітчизняний досвід сільськогосподарської кооперації свідчить про високі потенційні економічні можливості сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів та створюваних ними переробних підприємств. Належне нормативно-правове та інформаційно-методичне забезпечення є невід'ємним елементом ефективної та успішної діяльності цих нових для українських кооперативів механізмів створення доданої вартості на користь дрібних сільськогосподарських товаровиробників, а отже, для їхньої прибуткової діяльності й зростання добробуту сільських громад [7, с. 4].

З метою підвищення економічної свідомості та добробуту сільського населення за рахунок розвитку організованих форм збуту

Таблиця 1

Недоотримання коштів сільськогосподарськими підприємствами та приватними домогосподарствами від реалізації молока нижче ґатунку «екстра»

Показник	Сільськогосподарські підприємства			Приватні домогосподарства		
	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.
Недоотримано коштів виробниками від реалізації молока нижче ґатунку «екстра» (тис. грн), у тому числі за ґатунками:						
екстра	-	-	-	-	-	-
вищого ґатунку	178,64	293,12	1895,23	674,56	1140,48	3,072
I ґатунку	978,12	1077,12	3675,34	134,00	109,96	398,54
II ґатунку	1912,34	2376	4723,98	1846,12	2313,45	5015,84
неґатункового	18,35	21,67	44,33	188,23	210,18	274,94

Джерело: побудова за даними державної служби статистики в Україні [3].

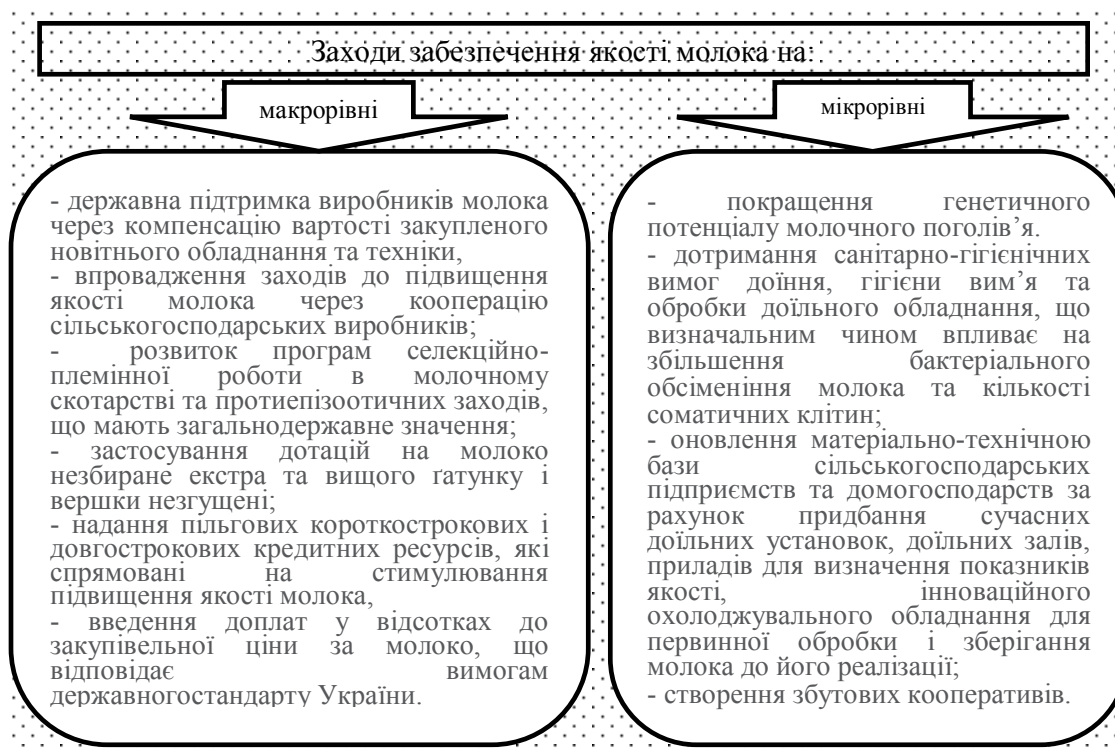

Рис. 4. Заходи підвищення якості молока

Джерело: власні дослідження

сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки, отримання сільськогосподарських послуг доцільно сприяти формуванню за безпосередньою його участю ефективно діючої обслуговуючої кооперації на селі. Кооперативи є одним із рушіїв сучасної аграрної економіки, який здатен суттєво впливати на соціально-економічну ситуацію в сільській місцевості, сприяти підвищенню зайнятості сільського населення через безпосереднє створення робочих місць, а також сприяти розвитку малого підприємництва на селі.

Крім цього, розвиток сільськогосподарської обслуговуючої кооперації стримується також і внаслідок наявності низки проблем, пов'язаних із недосконалістю чинного законодавства в частині визначення правового статусу сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів (СОК), несприятливими податковими умовами функціонування СОК, які на етапі становлення обслуговуючої кооперації

мали би більшою мірою реалізовувати стимулюючу функцію податків, а не фіскальну, а також недосконалістю інформаційного забезпечення реалізації державної політики щодо розвитку СОК

Отже, найбільшим дефіцитом є сире молоко екстра-класу та першого ґатунку. Для підвищення якості молока необхідно впровадити систему контролю у ланцюгу його виробництва та збуту в усіх категоріях господарств. Гармонізація вітчизняних стандартів з міжнародними, залучення додаткових інвестицій, розроблення державних програм щодо підтримки виробників молока, вдосконалення системи закупівель молочної сировини та матеріального заохочення дасть змогу значною мірою підвищити якість та конкурентоспроможність виробленого молока.

Зокрема, оцінка конкурентоспроможності вітчизняної молочної сировини зумовлює подальші перспективи проведення дослідження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Grabchuk I.F. Produkt quality methodology and praxis / I.F. Grabchuk, V.V. Bugaichuk, K.A. Razumna // The Visegrad Four. Ukrainian dimension. Integration – step by step: Collective monograph / under the editorship of T. Derkach, Doctor of Economic Sciences, Associate Professor. Riga, Latvia: Izdevnieciba "BaltijaPublishing", 2017. P. 1–14.

2. Дідок Ю.В. Забезпечення якості та безпечності продовольчої продукції як складова державної політики сталого розвитку. Публічне управління у забезпеченні сталого розвитку країни: зб. тез наук.-практ. конф. за міжнар. участю (Харків, 26 листопада 2015 р.). Харків: Вид-во ХарPI НАДУ «Магістр», 2015. С. 185–189.
3. Державна служба статистики. URL: <http://ukrstat.gov.ua> 5 (дата звернення 6.02.2019).
4. Крисанов Д.Ф. Якість і безпечність харчової продукції // Економіка і прогнозування. К.: 2010. № 3. С. 103–119.
5. Керанчук Т.Л. Сучасні проблеми розвитку молочного бізнесу в Україні. Глобальні та національні проблеми економіки: електронне наукове фахове видання. Миколаїв: Миколаївський національний університет ім. В.О. Сухомлинського, 2015. № 4. URL: www.globalnational.in.ua.
6. Міністерство аграрної політики та продовольства України. URL: <http://minagro.gov.ua/node/11483>.
7. Метелиця В.М. Організація надання послуг сільськогосподарським обслуговуючим кооперативом від заготівлі, охолодження та переробки молочної сировини до збуту готової продукції: бухгалтерський облік, оподаткування та деякі правові аспекти: Методичні рекомендації / В.М. Метелиця, М.П. Гриценко, О.П. Панадій та ін.; за ред. В.М. Метелиці, М.П. Гриценка. Київ: 2014.
8. Про розподіл коштів, передбачених у державному бюджеті за програмою 2801540 «Державна підтримка галузі тваринництва» на 2018 рік: Розпорядження // КМУ 28 лютого 2018 р. № 128-р. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/128-2018-%D1%80> (дата звернення 5.02.2019 р.).
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо харчових продуктів: Закон України// ВВР України. 2014. № 41/42. Ст. 2024. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1602-18/> (дата звернення 5.02.2019 р.).
10. Про внесення змін до Закону України «Про якість та безпеку харчових продуктів та продовольчої сировини»: Закон України № 2809-IV від 6 верес. 2005 р. // ВВР України. 2005. № 50. Ст. 533.
11. Про молоко / MilkUA.info: Інформаційно-аналітичний портал про молоко і молочне скотарство: <http://www.milkua.info/uk/aboutmilk/>.
12. Радько В. І. Трансформація структури виробництва молока в сучасних умовах [Електронний ресурс] / В. І. Радько // URL: <http://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/6.1/223/pdf>.
13. Сучасні виклики продовольчої безпеки: матеріали круглого столу (19 трав. 2015 р.)/ Львів. НАУ Львів, 2015. 77 с.
14. Фурдичко О.І., Дем'янюк О.С. Якість і безпечність сільськогосподарської продукції в контексті продовольчої безпеки України // Агроекологічний журн. 2014. № 1. С. 7–13.
15. Ціхановська В.М. Організаційно-економічний механізм функціонування агропродовольчого ринку України: теорія, методологія, практика: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук: 08.00.03: захищена 25.12.2015: затв. 28.04.2015 / Ціхановська Вікторія Михайлівна; Вінницький національний аграрний університет. Вінниця, 2014. 490 с.

REFERENCES:

1. Grabchuk I.F. Bugaichuk V.V., Razumna K.A. (2017) Produkt quality methodology and praxis. Ukrainian dimension. Integration – step by step: Collective monograph / under the editorship of T. Derkach, Doctor of Economic Sciences, Associate Professor. Riga, Latvia: Izdevnieciba "BaltijaPublishing", 2017. P. 1–14.
2. Didok Yu.V. Zabezpechennia yakosti ta bezpechnosti prodovolchoi produktsii yak skladova derzhavnoi polityky staloho rozvytku. [Ensuring the quality and safety of food products as part of the state policy of sustainable development]. Publichne upravlinnia u zabezpechenni staloho rozvytku krainy: zb. tez nauk.-prakt. konf. za mizhnar. uchastiu (Kharkiv, 26 lystopada 2015 r.). Kharkiv: Vyd-vo KharRI NADU "Mahistr", 2015. S. 185–189.
3. Derzhavna sluzhba statystyky. URL: <http://ukrstat.gov.ua> 5 (data zvernennia 6.02.2019).
4. Krysanov D.F. (2010) Yakist i bezpechnist kharchovoi produktsii [Quality and safety of food products]. Ekonomika i prohnovuvannia. K.: 2010. № 3. S. 103–119.
5. Keranchuk T.L. (2015) Suchasni problemy rozvytku molochnoho biznesu v Ukraini. [Modern problems of dairy business development in Ukraine]. Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky: elektronne naukove fakhove vydannia. Mykolaiv: Mykolaiivskiy natsionalnyi universytet im. V.O. Sukhomlynskoho, 2015. № 4. URL: www.globalnational.in.ua.
6. Ministerstvo ahrarnoi polityky ta prodovolstva Ukrainy. URL: <http://minagro.gov.ua/node/11483>.
7. Metelytsia V.M. (2014) Orhanizatsiia nadannia posluh silskohospodarskym obsluhovuiuchym kooperatyvom vid zahotivli, okholodzhennia ta pererobky molochnoi syrovyny do zbutu hotovoi produktsii: bukhhalterskyi oblik, opodatkuvannia ta deiaki pravovi aspekty. [Organization of provision of services by agricultural servicing cooperative from harvesting, cooling and processing of dairy raw materials to the sale of finished products: accounting, taxation

and some legal aspects]. *Metodychni rekomendatsii* / V.M. Metelytsia, M.P. Hrytsenko, O.P. Panadii ta in.; za red. V.M. Metelytsi, M.P. Hrytsenka. K.: 2014.

8. Pro rozpodil koshtiv, peredbachenykh u derzhavnomu biudzheti za prohramoiu 2801540 "Derzhavna pidtrymka haluzi tvarynnytstva" na 2018 rik: Rozporiadzhennia // KMU 28 liutoho 2018 r. № 128-r. [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/128-2018-%D1%80> (data zvernennia 5.02.2019 r.).

9. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo kharchovykh produktiv: Zakon Ukrainy/VVR Ukrainy. 2014. № 41/42. St. 2024. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1602-18/> (data zvernennia 5.02.2019 r.).

10. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy "Pro yakist ta bezpeku kharchovykh produktiv ta prodovolchoi syrovyny": Zakon Ukrainy № 2809-IV vid 6 veres. 2005 r. // VVR Ukrainy. 2005. № 50. St. 533.

11. Pro moloko / MilkUA.info: Informatsiino-analitychnyi portal pro moloko i molochne skotarstvo [Elektronnyi resurs] Rezhym dostupu: <http://www.milkua.info/uk/aboutmilk>.

12. Radko V.I. (2015) Transformatsiia struktury vyrobnytstva moloka v suchasnykh umovakh. [Transformation of milk production structure in modern conditions] Rezhym dostupu: <http://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/6.1/223/pdf>.

13. Suchasni vyklyky prodovolchoi bezpeky. [Modern challenges of food security]: materialy kruhloho stolu (19 trav. 2015 r.). Lviv. NAU Lviv, 2015. 77 s.

14. Furdychko O.I., Demianiuk O.S. (2014) Yakist i bezpechnist silskohospodarskoi produktsii v konteksti prodovolchoi bezpeky Ukrainy. [Quality and safety of agricultural products in the context of food safety of Ukraine] Ahroekologichnyi zhurn. 2014. № 1. S. 7–13.

15. Tsikhanovska V.M. (2014) Orhanizatsiino-ekonomichniy mekhanizm funktsionuvannia ahroprodovolchoho rynku Ukrainy: teoriia, metodolohiia, praktyka: [Organizational and economic mechanism of the functioning of the agro-food market of Ukraine: theory, methodology, practice] (PhD Thesis), Vinnytsia National Agrarian University.